

Shevchenko again actualized the idea of Getmanshchyna with its freedom and famous traditions. But in this case he was full of sorrow because of the lost facilities.

Keywords: Taras Shevchenko, ideaparadigm, poems of 1848 year, reinterpretation, historical persons, esthetic dominants.

УДК 821.161.2.09 Шевченко

ВІДОБРАЖЕННЯ ДИТЯЧОЇ НЕДОЛІ У ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА

Л. Стрюк, канд. філол. наук, проф.
Криворізький державний педагогічний університет,
Г. Шалацька, канд. філол. наук, доц.
ДВНЗ "Криворізький національний університет"
stryukm@gmail.com

Розглянуто особливості відображення дитячої недолі у ліричних та ліро-епічних творах Т. Г. Шевченка. З'ясовано, що поет прагнув відтворити всі види дитячої недолі: беззахисність, бідкування сироти та напівсироти, приреченість та безпритульність, зневагу, поневіряння і горе байстрят, деспотизм і навіть твалт у родині, зганьблення чужоземцями жінок і дітей, приреченість за часів кріпацтва дітей на голодну смерть, потерпання від батьків-дітовбивць, соціально-психологічної агресії, відчуження, діти – жертви міжнаціональної, релігійної ворожнечі та станової нерівності. Автор акцентує на трагіко-драматичному світовідчутті знедоленої дитини, готовність її часом зробити екзистенційний вибір – звільнитися від повсякденних страждань смертю. Серед зображальних засобів найчастіше використовує ключові слова (плач, сльози), риторичні конструкції, порівняння, епітети (бідне, несповите, заплакане убоге, голе, голодне) та ін. Автора обурює суспільне збайдужіння до долі сиріт та знедолених дітей, він гнівно картає кривдників, виразно виявляючи власну позицію.

Ключові слова: сирота, байстря, відчуження, горе, станова нерівність, екзистенційний вибір, дитина-жертва.

У 1989 р. у видавництві "Веселка" вийшла збірка поезій Т. Г. Шевченка "Мені тринадцятий минало", у якій надрукована підбірка віршів для молодшого і середнього шкільного віку "про тяжке життя селянських дітей за давніх часів кріпащини" [26, 4], як зазначається в анотації, а в передмові до неї "Учитель прекрасного і вічного" Олесь Гончар зазначив, що "дуже любив ді-

тей Тарас Григорович. Особливо розумів він і відчував душу знедоленої дитини. Бо й сам зазнав чималого горя. Йому довелося бути і пастушком, і на побігеньках в учителя дяка, і козачком у поміщицьких хоробах. Рано залишився Тарас без матері, а потім і без батька. Рано спізнав тяжку сирітську долю" [7, 5]. І це, на нашу думку, не могло не позначитися на його творчості. Тому проблема знедоленого дитинства є однією з ключових у поетичних творах Т. Г. Шевченка, хоча у літературознавстві її торкалися опосередковано, розглядаючи у руслі теми покритки (Т. Бикова [2], М. Бондар [3], Н. Галич [5], А. Градовський [10], М. Добролюбов [12], О. Гончар [6], Ю. Івакін і В. Смілянська [13], М. Наєнко [16], В. Пахаренко [18], М. Рильський [19], І. Франко [22], С. Чабан [24], А. Щербакова [28], О. Яблонська [29]), руйнування родини (Г. Грабович [8], Є. Нахлік [17], Т. Савілова [20], О. Шаф [25], В. Шевчук [27]), автобіографічної лірики поета (Ю. Барабаш [1], О. Буряк [4], Г. Грабович [9], І. Дзюба [11], Г. Левченко [14], Б. Лепкий [15], О. Цепа [23]) та ін.

Проблема дитячої недолі, як показав огляд досліджень, потребує більш детального осмислення, оскільки це дає змогу поглибленого вивчення особливостей світосприйняття Т. Г. Шевченка, який змалку зазнав майже всіх видів дитячої недолі. Його все життя турбувала беззахисність дитини у суспільстві, яка залишалась без батьківського піклування, родинного тепла, притулку і приречена на самотність, безпритульність, поневіряння, холод, голод, людське немилосердя, визиск і навіть смерть.

За спостереженням сучасної дослідниці Т. Савілової "особливої трагедійності сповнено усвідомлення відсутності хати" [20, 298]. Дослідниця зазначає, що цей образ – один із домінуючих у творчості Кобзаря. "На жаль, виникає частіше як символ порушення зв'язків людини і світу" [20, 298–299]. А у вірші "Мені тринадцятий минало" цей образ поглиблює, як зазначає дослідниця, "трагізм світосприйняття з почуттям страшною самотності" [20, 299].

Досліджуючи життя і творчість Т. Г. Шевченка, відомий літературознавець П. М. Федченко влучно визначив особливості світовідчуття поета: "Коли світ розколюється на дві половини – скривджених, пригнічених і кривдників-гнобителів – то, говоря-

чи образними словами Гейне, – тріщина проходить через саме серце справжнього народного поета. Він відчувається вже не тільки собою, але й всіма людьми на світі. І як би не складалася його особиста доля, він не може жити спокійно, доки хоч комусь на світі важко й боляче" [21, 7].

Вперше недолі дитини-байстряти Т. Г. Шевченко торкнувся у поемі "Катерина". Співчуття покритці, зневаженої москалем та вигнаної громадою та батьками за позашлюбну дитину, автор переносить і на байстря, яке "матір ... на сміх ... породила" [26, 37]. Народна мораль однаковою мірою ганьбила і покритку, і байстря. Використовуючи риторичне запитання, автор передає власне співчуття знедоленим: "Де ти в світі подінешся з малим сиротою?" [26, 37]. Сама Катерина через непослух батьків, через нехтування народним звичаєм перетворилась на людину без "щастя-долі" [26, 39], яка "здалась на горе" [26, 39]. На цьому ліричний оповідач акцентує у творі і застерігає дівчат від подібного проступка, щоб теж "не довелося москаля шукать" [26, 48; 26, 50]. Така доля доньки, на думку матері Катерини, гірше смерті, тому вона в розпачі виголошує, "якби знала, до схід сонця Була б утопила... Здалась тоді б ти гадині, Тепер – москалеві..." [26, 40]. Автор акцентує на безпритульності покритки і байстряти, їх і до хати не пускають. Через низку риторичних запитань автор вказує на можливий притулок матері й немовляти: "Чи на полі під копою Сина забавляє, Чи в діброві з-під колоди Вовка виглядає?" [26, 45]. Він співчутливо зазначає: "Було й таке, що під тином З сином ночувала" [26, 48]. Невід'ємною постає у творі недолі матері-покритки та сина-байстряти, якому все життя доведеться спокутувати материнський гріх:

Заховаюсь, дитя моє,
Сама під водою,
А ти гріх спокутуєш
В людях сиротою,
Безбатченком!.. [26, 42].

Катерина усвідомлює і свій сором, і недолі свого сина, тому оплакує її, "за сльозами за гіркими І світа не бачить, Тільки сина пригортає, Цілує та плаче" [26, 43]. Автор постає захисником знедолених, називаючи дитя "анголятко", яке "нічого не знає" [26, 43]. Материнська любов не може його порятувати від люд-

ської зневаги, воно приречене на поневір'яння, безпритульність і горе. Заради дитини Катерина наважується брати милостиню, закриває дитя від недоброго ока, її турбує подальша його доля, що підтверджує мова, звернена до сина:

Сину мій, Іване!
Де ж ти будеш ночувати,
Як мене не стане? [26, 52].

Вона, знаючи жорстокість і зневагу людей, радить йому омилати їх, закликає: "З собаками, мій синочку, Кохайся надворі!" [26, 52]. І в той же час сама своїм словам жахається: "З псами їсти й пити... Бідна моя головонько!" [26, 52]. Автор підкреслює, що найбільш знедоленими у суспільстві постають сироти, до яких немилосердні люди не виявляють співчуття:

Сиротині сонце світить
(Світить, та не гріє) –
Люди б сонце заступили,
Якби мали силу.
Щоб сироті не світило,
Сльози не сушило [26, 49].

У той же час поет зазначає, що "не сироти малі діти", якщо у них материна "могила зосталась" [26, 57], бо є де поплакати, розказати своє горе, то й "серденько спочине" [26, 57]. Найгірше у світі байстрят, "кого батько і не бачив, мати одцуралась" [26, 58]. Риторичні запитання сприяють передачі драматизму ситуації, в якій опинився маленький Івась: "Що зосталось байстрюкові? Хто з ним заговорить? Ні родини, ні хатини; Шляхи, піски, горе..." [26, 58]. Доля таких як Івась, на думку автора, гірша собачої, бо "сирота-собака має свою долю, Має добре слово в світі сирота; Його б'ють і лають, закують в неволю, та ніхто про матір на сміх не пита" [26, 52]. Поет узагальнює долю байстрят, вказуючи на безперспективність їх життєвого шляху:

На кого собаки на улиці лають?
Хто голый, голодний під тином сидить?
Хто лобуря водить? Чорняві байстрията... [26, 52].

Низка риторичних запитань створює драматичне нагнітання, посилює експресивність тексту, що вказує на співчуття автора знедоленим байстрят. Доля кобзарєвого міхоноші спіткала

і маленького Івася. Поглиблює драматизм сцена зустрічі Івася з батьком, який "пізнав, препоганий... та не хоче взяти" [26, 59]. Автор Івася і кобзаря називає "сіромахи", бо приречені на поневіряння, безпритульність і старцювання.

У поетичному творі "Тарасова ніч" знедолена Україна теж постає беззахисною і порівнюється з дитиною:

Зажурилась Україна...
Зажурилась, заплакала,
Як мала дитина.
Ніхто її не рятує... [26, 77].

Автор обурюється завойовникам України, через яких "вирос-тають нехрещені Козацькі діти..." [26, 77], "А над дітьми козацькими Поганці панують" [26, 78]. Автор прагне покласти край пануванню чужинців в Україні, знущанню їх над дітьми, що є втіленням майбутніх поколінь українців.

Образ зганьбленої дівчини-байстряти постає у баладі "Лілея". Через мовну партію героїні у ретроспективному плані повідомляється про її життєву трагедію:

Моя мати... чого вона,
Вона все журилась...
Дивилась, дивилась
І плакала...
Та нашого злого пана
Кляла – проклинала...
Я не знала, що байстря я,
Що його дитина... [26, 312–313].

Люди ж прокляли пана, спалили будинок і познущались над його позашлюбною дитиною:

Убити – не вбили,
Тільки мої довгі коси
Обстригли, накрили
Острижену ганчіркою.
Та ще й реготали
Жиди навіть нечистії
На мене плювали...
...Я умерла
Зимою під тином [26, 313].

Твір звучить як звинувачення і пану-розпуснику, і людям, що керуються антигуманними звичаями, спрямованими проти жертви, виявляючи жорстокість і немилосердя. Автор протиставляє ставлення людей до байстряти і до лілеї, на яку дівчина перетворилась після смерті:

Зимою люди... боже милий!

В хату не пускали...

А весною, мов на диво,

На мене дивились

А дівчата завітчались [26, 314].

Поет використовує прийом контрасту, щоб виразніше передати трагіко-драматичну ситуацію, акцентуючи на тому, що природа поза соціальним упередженням, її краса всім мила і бажана, а от людська краса, її сприйняття зумовлене суспільними та звичаєвими писаними та неписаними законами та соціально-психологічними агресивними реакціями та відчуженням.

Проблема недолі дівчини-байстряти у баладі "Утоплена" межує з проблемою розпутної матері-дитовбивці, яка "без сорома Дочку породила... Людям годувати В чужім селі покинула" [26, 174]. Авторські слова сповнені осуду і докору: "Отака-то мати!.." [26, 174]. Втративши красу і молодість, побачивши, що "козаки, як хміль отой, В'ються круг Ганнусі" [26, 175], зненавиділа дівчину:

Чи бач, погань розхристана,

Байстря не обує!

З хлопцями гуляєш...

Постривай же, ось я тобі!.. [26, 175].

Низкою зображально-виражальних епітетів поет характеризує вдову-покритку: "люта" [26, 175], "люта мати" [26, 176], "од злості німіє; то жовтіє, то синіє, розхристана, боса, ...мов скажена" [26, 177], "стара люта мати" [26, 178]. Негативна характеристика акцентує на авторському ставленні до матері-вбивці, яка свою доньку-красуню "лає, проклинає... Своє дитя без сорома байстрям нарікає" [26, 176], знущається з дівчини. У тексті автор висловив риторичним запитанням обурення такою поведінкою вдови-покритки: "Кого, лютий кате, Кого ти катуєш?! За що, за що дитя своє молоде мордуєш?" [26, 176]. Та не обмежилась мати катуванням та мордуванням, задумала дівчину зі світу

звести: "Трутою до схід сонця Дочку наповала" [26, 177], а потім втопила і сама загинула. Драматизм ситуації підкреслюють риторичні запитання: "Де ж серце жіноче? Серце матері?.." [26, 175–176]. Цей образ матері-потвори контрастує з образами Катерини ("Катерина") і Ганни ("Наймичка").

Дітовбивцею безневинних дітей постає і Гонта з поеми "Гайдамаки", але в цьому творі діти стали жертвою міжнаціональної та релігійної ворожнечі, вони гинуть за Україну, як і вірний присязі батько:

Мої діти – католики...
Щоб не було зради...
Я присягав, брав свячений
Різати католика...
...не я вбиваю,
А присяга... [26, 158–159]
...Сини мої, сини мої!
На ту Україну
Дивітеся: ви за неї
Й я за неї гину [26, 164].

Квінтесентним постає образ страчених Гонтою дітей у часи протистояння України ополacenню та окатоличенню, автор називає їх "голови козачі" [26, 165], які "полягли", і яких Гонта ховає за козацьким звичаєм, "накриває червоною китайкою" [26, 164].

Масштабність всенародного горя в Україні увиразнюється епізодичним образом знедоленої дитини у поемі "Сон". Це, зокрема, образ помираючої від голоду дитини: "онде під тином Опухла дитина – голоднеє мре, а мати пшеницю на панщині жне" [26, 213]. А також образ безпритульної дитини-байстряти, зневаженої людьми: "покритка попідтинню з байстрам шкандибає. Батько й мати одцурались, й чужі не приймають! Старці навіть цураються" [26, 213–214]. Лейтмотивний образ матері-покритки і дитини засвідчують беззахисність дитинства і материнства у негуманному суспільстві. Образи знедолених матерів і дітей постають у Т. Г. Шевченка як звинувачення всій кріпосницькій системі, що позбавляє людину права на життя.

Аморальність представників панівних верств підкреслюється ставленням панів-розпусників до своїх простородних дітей.

У поемі "Катерина" пізнав пан "свого сина та не хоче взяти" [26, 59], а в поемі "Княжна" маленька донька від простородної дружини покинута напризволяще: "...Мов одірвалось од гіллі, Ненагодоване і босе. Сорочечку до зносу носить... Лопуцьки їсть" [26, 326]. А коли дівчина розквітла, "батько-князь" її згвалтував. Автор співчутливо називає її "знівечений цвіте" [26, 331]. Образ дитини – панської іграшки постає у поемі "Варнак". Автор вказує, що кріпаки були дешевші "панської собаки" [26, 354], що ліричний персонаж зазнавав знущань, не раз був покусаний паненятами. А коли ті виросли, то "молодих дівчат в селі, Мов бугаї, перебирали" [26, 356]. І він помстився за зруйновані чужі дівочі долі і за знищене своє щастя, вчинивши розправу над панським весільним поїздом: "Рудою Весілля вмилося. Не втік Ніже єдиний католик, Всі полягли, мов поросята В багні смердючому" [26, 357]. Помста має не лише соціальний, але й міжнаціональний та релігійний характер.

Образ зганьбленої дівчини, доведеної до божевілля, автор подає в автобіографічному вірші "Ми в купочці колись росли": "...Маленька, кучерява, Що з нами гралася колись... Помандрувала... За москалями та й пропала... З байстрам вернулась, Острижена. Було вночі сидить під тином, мов зозуля, та кукає... одуріла. А що за дівчина була..." [26, 393]. Прототипом ліричної героїні, як вважає більшість дослідників, була Оксана Коваленко, в яку з дитинства був закоханий Т. Шевченко.

Проблема дитячої недолі та сирітства особливо виразно постає у творах поета, яка подається крізь призму власного поетового життя. Зокрема в "Епілозі" до поеми "Гайдамаки" Т. Г. Шевченко зазначає:

Давно те минуло, як, мала дитина,
Сирота в ряднині, я колись блукав,
Без свити, без хліба, по тій Україні,
Де Залізняк, Гонта з свяченим гуляв.
...малими ногами
Ходив я, та плакав, та людей шукав,
Щоб добру навчили... [26, 166].

Проблема власної дитячої недолі окреслена сирітством, сльозами, безпритульністю, поневірянням голої і голодної дитини, яка прагнула самореалізуватися і навчитись доброу.

Проблема знедоленого дитинства порушується і в поемі "Тризна", в якій факти автобіографії автора перегукуються з долею ліричного персонажа:

В семье убогой, неизвестной
Он вырастал; и жизни труд,
Как сирота, он встретил рано;
Упреки злые встретил он
За хлеб насущный...
Детский сон
Исчез, как голубь боязливый... [26, 191–192].

Психологічний стан дитини-сироти передається метафорами: "в сердце рану змея прогрызла" [26, 191–192], "тоска, как вор, нетерпеливо В разбитом сердце притаюсь, губами жадными впи-лась, и кровь невинную сосала" [26, 192]. Трагіко-драматичне світовідчуття ліричного "я" передається порівняльним зворотом та персоніфікованим образом "тоски".

Автор, торкаючись проблеми дитячого сирітства, гостро ставить і проблему відчуження сироти, вселенської самотності, подаючи її в руслі європейського романтизму:

Пошел искать он жизни, доли...
Слеза ресницы пробивала,
Сжималось сердце и рвалось...
...он бедняк, от всем не свой,
И тут и там. Планета наша, –
Прекрасный мир наш, рай земной,
Во всех концах ему – чужой [26, 194].

Ліричного персонажа виписано в байронічному дусі, але основний акцент Т. Г. Шевченко робить на соціальному аспекті як визначальній причині відчуження планетарного масштабу: "он бедняк". Патріотичні почуття його підкреслюються жалем за рідним краєм, розлукою з ним, через що на очі наверталися сльози, "сжималось сердце и рвалось", але він скрізь чужий "и тут и там", "во всех концах".

Саме таке трагіко-драматичне світовідчуття було властиве і автору біографічному, який теж "ужасною ціною уму познання купил И детство сердца сохранил" [26, 195] і який теж поневірявся "нищим", "сиротою" [26, 194], пройшов "мытарства трудной жизни" [26, 195], прочитав "все черные страницы, Все беззаконные дела..." [26, 195]. У творі вказується на проблему безпритульності, яка супроводжувала і Т. Г. Шевченка і його ліричного персонажа все життя: "Без крова жить". Наскрізною думкою у творах поета проходить думка, що "сирот и солнышко не греет" [26, 195]. Безправ'я, стану нерівності і він і його персонаж сприймають як страшну драму, яку довелося пережити, не розкриваючи "сердечных ран", не впадаючи у "байронический туман" [26, 195], проте найбільшого удару завдавала самотність через відчуженість, причиною якої була соціальна нерівність та чужа сторона. На цьому акцентують рядки з поеми:

И вянет он, вянет, как в поле былина,
Тоскою томимый в чужой стороне,
И вянет он молча... какая кручина
Запала в сердечной его глубине?
О горе мне, горе! зачем я покинул
Невинности счастье, родную страну
...Страдал несчастный сирота
Вдали от родины... [26, 200].

Мова автора і мова персонажа взаємопідсилюються у передачі душевного страждання самотнього сироти у чужому краї, особистості, яка з юних літ вирвана з рідного ґрунту, яка втратила радість і надію знайти споріднену душу і відкрити їй "тоску", "любовь" і "сердца раны" [26, 200]. Цей психологічний стан споріднює автора з його персонажем.

Пізніше в автобіографічній ліриці часів заслання Т. Г. Шевченко ретроспективно відтворює психологічний стан дитини-сироти, акцентуючи на її знедоленості у вірші "Мені тринадцятий минало", коли вона усвідомила свій соціальний статус:

Мов прокинувся, дивлюся:
Село почорніло,
Боже небо голубее
І те помарніло.

Поглянув я на ягнята –
Не мої ягнята!
Обернувся я на хати –
Нема в мене хати!
Не дав мені бог нічого!..
І хлинули сльози,
Тяжкі сльози!.. [26, 335–336].

Образ сліз у відображенні дитячої неволі постає наскрізним у поетичних творах Т. Г. Шевченка. Відчуття самотності у поета родом із дитинства. Згадуючи своє дитинство і юність, він з боєм відзначає, що йому "не весело було й на нашій славній Україні" [26, 337], бо ніхто не любив його, не вітав, ні до кого було й прихилитися, тому це зумовило його світовідчуття: "Блукав собі, молився богу Та люте панство проклинав. І згадував літа лихії... Нігде не весело мені..." [26, 337].

У вірші "І золотої й дорогої" асоціативно постає образ поетового знедоленого дитинства, який набуває високого ступеня узагальнення:

А іноді така печаль
Оступить душу, аж заплачу.
А ще до того, як побачу
Малого хлопчика в селі.
Мов одірвалось од гіллі,
Одно-однісіньке під тином
Сидить собі в старій ряднині.
Мені здається, що се я,
Що це ж та молодість моя.
Мені здається, що ніколи
Воно не бачитиме волі...
Даремне, марне пролетять
Його найкращії літа [26, 391].

Розмірковуючи над своєю долею дитини-невольника, поет з гіркотою зазначає, що "лучше було б не родити Або утопити, як мав би я у неволі Господа гнівити" [26, 399]. Тяжкі спогади зумовлюють екзистенційні мотиви у ліриці поета часів заслання. Трагіко-драматичним світовідчуттям поета просякнуті і рядки з вірша поета "Якби ви знали, паничі":

Я в хаті мучився колись
Мої там сльози пролились
Найперші сльози. Я не знаю,
Чи єсть у бога люте зло,
Що б у тій хаті не жило?

Болючі спогади дитинства зумовлені підневільним становищем кріпацької родини, виснажливою працею батьків, що зумовило їх ранню смерть, нуждою, безпритульним сирітством, коли діти після смерті батьків "розлізлися межі людьми, мов мишенята" [26, 402], ранньою працею поета задля шматка хліба та прагненням до навчання. Це стало причиною того, що малий Т. Шевченко пішов "до школи – Носити воду школярам" [26, 402]. У вірші поет піднімається до нарікання Богу за лиху долю для нього, його родини і всього народу:

Бо без твоєї, боже, волі
Ми б не нудились в раї голі... [26, 402].
А кров та сльози, та хула,
Хула всьому! Ні, ні, нічого
Нема святого на землі...
Мені здається, що й самого
Тебе вже люди прокляли [26, 403].

Страждання довжиною в життя вирвало з вуст поета ці сповнені гніву і болю слова. Свою молодість поет зіставляє з негодою [26, 404].

Таким чином, досліджуючи твори Т. Г. Шевченка про дитячу долю, нам вдалося помітити, що найбільшою бідою дитини є сирітство. Образ сироти багатогранно представлений у його поезії та ліро-епічних творах. Найзнедоленішими з-поміж сиріт постають байстрята, зневажені батьком, покинуті матір'ю, відкинуті напризволяще та безпритульність громадою. Це найнезахищеніший прошарок суспільства, приречений на поневіряння, а часом і смерть. У творах найчастіше звучить авторське співчуття знедоленій дитині та її матері і осуд розбещеного пана, у якого немає нічого святого в душі. Авторські емоції найчастіше акцентуються за допомогою риторичних конструкцій як питального, так і окличного характеру. Авторське співчутливе ставлення до знедоволеної дитини підкреслюють порівняння "як янго-

лятко" [26, 43], "як квіточка" [26, 51], "мов одірвалось од гіллі" [26, 391], "как в поле былина" [26, 200], по відношенню до знедоленого немовляти вживає поет епітети "несповита, заплакана, сердешна дитина" [26, 56], "плаче бідне" [26, 56]. З гірким сумом Т. Шевченко згадує своє дитинство, підкреслює свій нужденний стан дитини-сироти епітетами: "...Я було трохи не голе, Таке убоге" [26, 18]. Тернистий свій життєвий шлях, як поет вважає, "змалечку" [26, 45] був схожий на "колючу ниву" [26, 45], яку вони з сестрою до кінця життя змушені переходити. У романтичному дусі письменник зіставляє життя сиротини на чужині з човном, яким "погралися гори-хвилі" [26, 48]. Для сиротини він вважає горем, бо на чужині ним "пограються добрі люди, як холодні хвилі" [26, 48], їм байдуже до долі сироти, "як сирота плаче" [26, 48], а якщо він десь дінеться, то ніхто "не чув і не бачив" [26, 48]. Автора обурює суспільне збайдужіння до долі сиріт та знедолених дітей.

У своїх творах Т. Г. Шевченко гнівно картає кривдників дітей, зокрема в поемі "Княжна" князя-гвалтівника називає "скверний гаде" [26, 330], "гадюка" [26, 330], у поемі "Катерина" спокусника-москаля, який упізнав маленького Івася – сина Катерини, автор називає "препоганим" [26, 59], а в баладі "Утоплена" розпутну матір, яка свою доньку "лає-проклинає" за красу, вживаючи "погань розхристана", "байстря не обує" [26, 175], автор називає "лютий кате" [26, 176]. Автора обурює те, що вони втратили природне почуття любові до своєї дитини, їм не властиві батьківсько-материнські почуття. Це спотворені, аморальні типи, розбещені і цинічні, потворні у своїх діях щодо своїх знедолених дітей. Дитяча недоля пов'язана також із покутуванням "гріхів батькових" [26, 331]. Ключовою у творах про дитячу недолю постає фраза, яка окреслює безпросвітність життя знедолених, безпритульних дітей: "Шляхи, піски, горе" [26, 58]. Вони приречені на довічне поневіряння і страждання, їх життя гірше за собаче, бо їх чекає ще й людський глум і зневага через те, що байстрята, їх навіть старці цураються. Поет виступає захисником знедоленого дитинства, подаючи цілу галерею знедолених дітей: від безневинних немовлят-байстрят, безпритульних сиріт, що "мов одірвались від гіллі", кріпацькі діти, що під тинном голоднії мруть, до автобіографічного образу малої кріпаць-

кої дитини-сиротини "в ряднині", "без свити", "без хліба" [26, 166], яка в своїй хаті мучилась колись і яка виростає у злих докорах "за хліб насущний" [26, 191], для якої навколишній світ "чужий", бо простородний, бо має низький соціальний статус. Трагіко-драматичне світовідчуття знедоленої дитини автор окреслює метафорою: "в сердце рану змея прогрызла", а тоска із серця "кров невинную сосала" [26, 192]. Це вказує на те, що знедолена дитина зазнавала і духовного, і фізичного страждання.

Лейтмотивним у творах про дитячу долю є образ плачу і сліз, які течуть, якими сирота чи байстря вмивається. На переконання автора в антигуманному суспільстві, де панує право сильного, свавільного, приречені на бідкування і селянські діти-сироти та діти-байстрия, і кинуті напризволяще кріпацькі діти, і княжата-напівсироти при батьках потворах, і талановиті діти, що пізніше утворювали прошарок так званої кріпосної інтелігенції. Для них, як зазначає автор, і сонечко не гріє, люди і сонце б заступили, якби могли. Знедолені діти приречені на печаль, бідкування, самотність та відчуженість, що зумовлює їх трагіко-драматичне світовідчуття, екзистенційний мотив рятування від такого життя або не народження, або дітовбивством, бо життя в неволі, на той час було гірше смерті. Ця думка проходить поемі "Катерина", "Слепая", "Тризна" та інші твори поета. Особливу увагу автор приділяє дітям – жертвам міжнародної та міжрелігійної ворожнечі, що постають у поемах "Варнак", "Гайдамаки". Т. Г. Шевченко – один із перших в українській літературі так гостро і багатогранно порушив проблему дитячої долі, яка ще опукліше постане в дослідженні його прози і драматургії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барабаш Ю. Просторінь Шевченкового слова / Ю. Барабаш. – К. : Темпора, 2011.
2. Бикова Т. Від місцевого до універсального: парадигма величі жінки-матері ("Марія" Т. Шевченка і "Марія" В. Стефаника) / Т. Бикова // Шевченкознавчі студії. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2013.
3. Бондар М. Тематичні обрії Шевченкової поезії / М. Бондар // Дивослово. – 2010. – № 3.
4. Буряк О. Художнє осягнення вікової психології у творі "Мені тринадцятий минало..." / О. Буряк // Дивослово. – 2010. – № 3.
5. Галич Н. Герой як жертва соціальних обставин у поемі Т. Шевченка "Сова" / Н. Галич // Укр. л-ра в загальноосвітній школі. – 2014. – № 2.

6. Гончар О. Невіддівитне слово / О. Гончар // Шевченко Т. Г. Кобзар. – К., 1971.
7. Гончар О. Учителю прекрасного і вічного / О. Гончар // Шевченко Т. Мені тринадцятий минало: вибрані поезії. – К. : Веселка, 1989.
8. Грабович Г. Шевченко як міфотворець: Семантика символів у творчості поета / Г. Грабович. – К. : Рад. письменник, 1991.
9. Грабович Г. Шевченко, якого не знаємо (З проблематики символічної автобіографії та сучасні рецепції поета) / Г. Грабович. – К. : Критика, 2000.
10. Градовський А. Поетична опозиція "своє" – "чуже" у поемі Т. Шевченка "Катерина" / А. Градовський, М. Галушко // Укр. л-ра в загальноосвітній школі. – 2014. – № 3.
11. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість / І. Дзюба. – К. : Києво-Могилян. академія, 2008.
12. Добролюбов М. О. "Кобзар" Тараса Шевченка / М. О. Добролюбов // Українські дожовтневі письменники : зб. літ.-крит. матеріалів. – К. : Рад. школа, 1985.
13. Івакін Ю. О. Тарас Шевченко / Ю. О. Івакін, В. Л. Смілянська // Історія укр. л-ри XIX століття : у 2 кн. – Кн. 1 : підручник / за ред. акад. М. Г. Жулинського. – К. : Либідь, 2005. – С. 474–524.
14. Левченко Г. Вичаровування любові як спосіб досягнення психологічної гармонії у вірші Тараса Шевченка "N. N. – Мені тринадцятий минало" / Г. Левченко // Дивослово. – 2013. – № 5.
15. Лепкий Б. Про життя і твори Тараса Шевченка / Б. Лепкий. – К. : Україна, 1994.
16. Насенко М. К. Художня література України : програма-мінімум. Ч. 1: Від міфів до реальності / М. К. Насенко. – К. : Просвіта, 2005.
17. Нахлік Є. Тарас Шевченко: архетипні постави поета / Є. Нахлік // Дивослово. – 2011. – № 5.
18. Пахаренко В. Начерк Шевченкової етики / В. Пахаренко. – Черкаси : Брама України, 2007.
19. Рильський М. Тарас Шевченко / М. Рильський // Література і народна творчість. – К., 1955.
20. Савілова Т. "Мені тринадцятий минало" Т. Г. Шевченка. Проблема катарсису / Т. Савілова // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – К. : Твім інтер, 2008. – Вип. 31. – Ч. 1. – С. 295–303.
21. Федченко П. М. Тарас Григорович Шевченко / П. М. Федченко. – К. : Наук. думка, 1989.
22. Франко І. Тарас Шевченко / І. Я. Франко // Зібрання творів : у 50 т. – К., 1980. – Т. 28.
23. Цепя О. Авторське самоочікування в поезії Тараса Шевченка 1837–1847 років / О. Цепя // Дивослово. – 2011. – № 3.
24. Чабан С. Тема жіночої долі у творчості Тараса Шевченка / С. Чабан // Укр. л-ра в загальноосвітній школі. – 2013. – № 2.
25. Шаф О. Мотив руйнації родинних стосунків у поезії Тараса Шевченка в гендерному ракурсі / О. Шаф // Шевченкознавчі студії. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2013. – Вип. 16. – С. 103–109.
26. Шевченко Т. Мені тринадцятий минало: вибрані поезії / Т. Шевченко ; ред.-упоряд. В. Й. Клічак; передмова Олеся Гончара. – К. : Веселка, 1989.

27. Шевчук В. Родина / В. Шевчук // Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка / Ю. Барабаш, О. Боронь, І. Дзюба та ін. ; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 213–232.

28. Щербакова А. Доля жінки в поемах "Катерина" та "Наймичка" / А. Щербакова // Дивослово. – 2010. – № 3.

29. Яблонська О. Поетична творчість Т. Шевченка: соціо- та етнопсихологічні параметри образу москаля / О. Яблонська // Шевченкознавчі студії. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2013. – Вип. 16. – С. 109–120.

REFERENCE

1. Barabash, Ju. (2011). *Prostorinǎj Shevchenkovogho slova* [Spaces of Shevchenko's words]. K.: Tempora [in Ukrainian].

2. Bykova, T. (2013). *Vid miscevogho do universaljnogho: paradyghma vel-ychi zhinky-materi* ("Marija" T. Shevchenka i "Marija" V. Stefanyka) [From Local to Universal: the paradigm of the greatness of the female mother ("Mariya" by T. Shevchenko and "Mariya" by V. Stefanyk)]. *Shevchenkoznachy studiji: zbirnyk naukovykh pracj – Shevchenko studies: a collection of scientific works*. K.: VPC "Kyjivskyj universytet" [in Ukrainian].

3. Bondar, M. (2010). *Tematychni obriji Shevchenkovoji poeziji* [Thematic horizons of Shevchenko's poetry]. *Dyvoslovo – Divoslovo*, 3 [in Ukrainian].

4. Burjak, O. (2010). *Khudozhnje osjaghnennja vikovoji psykholohiji u tvori "Meni trynadcjatyj mynalo..."* [Artistic comprehension of age psychology in the work "I was thirteenth past..."]]. *Dyvoslovo – Divoslovo*, 3 [in Ukrainian].

5. Ghalych, N. (2014). *Gheroj jak zhertva socialjnykh obstavyn u poemi T. Shevchenka "Sova"* / N. Ghalych // *Ukrajinsjka literatura v zaghaljnoosvitnij shkoli*.

6. Ghonchar, O. (1971). *Nevidevitne slovo* [Blossom word]. *Shevchenko T. Gh. Kobzar – Shevchenko T. G. Kobzar*. Kyiv [in Ukrainian].

7. Ghonchar, O. (1987). *Uchytelj prekrasnogho i vichnogho* [The teacher of the beautiful and eternal]. *Shevchenko T. Meni trynadcjatyj mynalo: vybrani poeziji – Shevchenko T. I was thirteenth: selected poetry*. Kyiv: Veselka [in Ukrainian].

8. Ghrabovych, Gh. (1991). *Shevchenko jak mifotvorecj: Semantyka symboliv u tvorchosti poeta* [The Poet as Mythmaker. A Study of Symbolic Meaning in Taras Shevchenko]. K.: Rad. Pysjmenyky [in Ukrainian].

9. Ghrabovych, Gh. (2000). *Shevchenko, jakogho ne znajemo (Z problematyky symbolichnoji avtobiografiji ta suchasni recepciji poeta)* [The unknown Shevchenko. Essays on the poet's symbolic autobiography and reception]. K.: Krytyka [in Ukrainian].

10. Ghradovsijkyj, A. (2014). *Poetychna opozycja "svoje" – "chuzhe" u poemi T. Shevchenka "Kateryna"* [Poetic opposition "his" – "alien" in the poem "Catherine" by T. Shevchenko]. *Ukrajinsjka literatura v zaghaljnoosvitnij shkoli – Ukrainian literature in a secondary school*, 3 [in Ukrainian].

11. Džuba, I. (2008). *Taras Shevchenko. Zhyttja i tvorchistj* [Taras Shevchenko. Life and creativity]. K.: Vydavnychyj dim "Kyjevo-Moghyljansjka akademija" [in Ukrainian].

12. Dobroľubov, M. O. (1985). *"Kobzar" Tarasa Shevchenka* ["Kobzar" by Taras Shevchenko]. *Ukrajinsjki dozhovtnevi pysjmenyky: zbirnyk literaturno-krytychnykh materialiv – Ukrainian pre-October writers: a collection of literary and critical materials*. K.: Radjansjka shkola [in Ukrainian].

13. Ivakin, Ju. O. Taras Shevchenko [Taras Shevchenko]. *Istoriya ukrajinskoji literatury XIX stolittja – History of Ukrainian literature of the XIX century*. K. : Lybidj [in Ukrainian].
14. Levchenko, Gh. (2013). Vycharovuvannja ljubovi jak sposib osjaghnennja psykholohichnoji gharmoniji u virshi Tarasa Shevchenka "N.N. – Meni trynadcjatyj mynalo" [Bewitchof love as a way of comprehension of psychological harmony in the verse of Taras Shevchenko "N.N. – I was thirteenth past"]. *Dyvoslovo – Divoslove*, 5 [in Ukrainian].
15. Lepkyj, B. (1994). *Pro zhyttja i tvory Tarasa Shevchenka [About life and works by Taras Shevchenko]*. K.: Vyd-vo "Ukrajina" [in Ukrainian].
16. Najenko, M. K. (2005). *Khudozhnja literatura Ukrajiny: Proghrama-minimum [Fiction of Ukraine: The minimum program]*. K.: Vydav. centr "Prosvita" [in Ukrainian].
17. Nakhlik, Je. (2011). Taras Shevchenko: arkhetypni postavy poeta [Taras Shevchenko: archetypal poetry of the poet]. *Dyvoslovo – Divoslove*, 5 [in Ukrainian].
18. Pakhareno, V. (2007). *Nacherk Shevchenkovoji etyky [Scheme of Shevchenko's Ethics]*. Cherkasy: Brama Ukrajiny, 2007 [in Ukrainian].
19. Ryljsjkyj, M. (1955). Taras Shevchenko [Taras Shevchenko]. *Ryljsjkyj M. Literatura i narodna tvorchistj – Rilsky M. Literature and folk art*. K., 1955 [in Ukrainian].
20. Savilova, T. (2008). "Meni trynadcjatyj mynalo" T. Gh. Shevchenka. Problema katarsysu ["I was thirteenth" by T. Shevchenko. The problem of catharsis]. *Literatura. Foljklor. Problemy poetyky: zbirnyk naukovykh pracj – Literature. Folklore. Problems of poetics: a collection of scientific works*. (Vol. 31), (Issue 1), (pp. 295-303). – K.: Tvim inter. [in Ukrainian].
21. Fedchenko, P. M. (1989). *Taras Ghryghorovyh Shevchenko [Taras Grygorovyh Shevchenko]*. K.: Naukova dumka [in Ukrainian].
22. Franko, I. (1980). Taras Shevchenko [Taras Shevchenko]. *Zibrannja tvoriv: u 50-ty t – Collected works*. (Vols. 1-50). Kyiv [in Ukrainian].
23. Cepa, O. (2011). Avtorsjke samoochikuvannja v poeziji Tarasa Shevchenka 1837-1847 rokiv [Author's self-anticipation in the poetry of Taras Shevchenko 1837-1847 years]. *Dyvoslovo – Divoslove*, 3 [in Ukrainian].
24. Chaban, S. (2013). Tema zhinochoji doli u tvorchosti Tarasa Shevchenka [The topic of feminine destiny in the works of Taras Shevchenko]. *Ukrajinsjka literatura v zaghaljnoosvitnij shkoli – Ukrainian literature in a secondary school*, 2 [in Ukrainian].
25. Shaf, O. (2013). Motyv rujnaciji rodynnykh stosunkiv u poeziji Tarasa Shevchenka v ghenomomu rakursi [The motive for the destruction of family relations in the poetry of Taras Shevchenko in a gender perspective]. *Shevchenkoznavchi studiji: zbirnyk naukovykh pracj – Shevchenko studies studios: a collection of scientific works* (Vol. 16), (pp. 103-109). – K.: VPC "Kyjivsjkyj universytet" [in Ukrainian].
26. Shevchenko, T. (1989). *Meni trynadcjatyj mynalo: vybrani poeziji [I was thirteenth: selected poems]*. K.: Veselka [in Ukrainian].
27. Shevchuk, Val. Rodyna [Family]. *Temy i motyvy poeziji Tarasa Shevchenka – Themes and motives of Taras Shevchenko's poetry*. K.: Naukova dumka [in Ukrainian].
28. Shherbakova, A. (2010). Dolja zhinky v poemakh "Kateryna" ta "Najmych-ka" [The fate of the woman in the poems "Katerina" and "The Lion"]. *Dyvoslovo. – Dyvoslove*, 3 [in Ukrainian].

29. Jablonsjka, O. (2013). Poetychna tvorchistj T. Shevchenka: socio- ta etnopsykhologhichni parametry obrazu moskalja [T. Shevchenko's poetic creativity: sociological and ethnic psychological parameters of the image of the Muscovite]. *Shevchenkoznavchi studiji: zbirnyk naukovykh pracj – Shevchenko studies studios: a collection of scientific works* (Vol. 16), (pp. 109-120). K.: VPC "Kyjivsjkyj uni-versytet", 2013 [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 20.09.18

Л. Стрюк, канд. філол. наук, проф.
Криворізький державний педагогічний університет,
Г. Шалацька, канд. філол. наук, доц.
ДВНЗ "Криворізький національний університет"

DISPLAY OF A CHILD NEXT IN T. SHEVCHENKO'S WORKSHOP

The article considers the features of reflection of children's bitter fate in lyrical and lyric-epic works of T. Shevchenko. It is established that the poet sought to reflect all kinds of childhood misfortunes: defenselessness, suffering of orphans and half-orphans, fatality and homelessness, neglect, wandering and grief of illegitimate children, despotism and even domestic violence, alienation of women and children by strangers, doom at the time of serfdom of children to starvation, tolerate bullying from murder parents, social and psychological aggression, alienation, children – victims of interethnic, religious hostility and class inequality. The author emphasizes the tragic-dramatic worldview of a disadvantaged child, his willingness to make an existential choice – free himself from everyday suffering by death. The poet most often uses key-words (crying, tears), rhetorical constructions, comparisons, epithets (poor, unspoiled, tearful, wretched, naked, hungry) and others among the depictive means. The author is indignant at the social indifference to the fate of orphans and unfortunate children, he angrily denounces offenders, expressively showing his own position.

Keywords: orphan, illegitimate child, alienation, grief, class inequality, existential choice, child-victim.

УДК 821.161.2-95(4) Шевченко Тарас

ТВОРЧИСТЬ Т. ШЕВЧЕНКА В ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОМУ ЛІТЕРАТУРНОМУ КОНТЕКСТІ: РЕФЛЕКСІЇ НАД СТУДІЯМИ Ю. БОЙКА-БЛОХИНА

О. Тетеріна, докторант
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

Розглянуто погляди еміграційного вченого Ю. Бойка-Блохина на еволюцію творчості Тараса Шевченка з погляду стилю (розвиток у ній романтизму, реалізму та елементів класицизму). Осмислено внесок дослідника